

УДК 316:3

В. Я. Зимогляд, кандидат філософських наук, доцент

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ЯК ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМА

Досліджено проблеми інституціоналізації громадянського суспільства в умовах трансформаційних процесів в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, інституціоналізація, самоорганізація.

Актуальність проблеми. Самоорганізація громадянського суспільства належить до так званих «еволюційних універсалій». Актуальність вивчення громадянського суспільства впливає з тих інтелектуальних контекстів, які пов'язані із сучасними організованими формами діяльності, нормами, ролями, способами поведінки, відносинами, сферами компетенції та формами залежності. Їх аналіз послідовно підводить до розуміння громадянського суспільства як особливості світу, в якому діють свідомо створені асоціації, розвиваються такі структури, як соціалізація, асоціація та організовані форми – тією мірою, в якій вони інституціоналізовані або перебувають у стадії інституціоналізації. Громадянське суспільство – це багато в чому неумисний, спонтанно виникаючий і внутрішньо суперечливий результат складної і неоднорідної взаємодії між об'єднаннями індивідів чи окремими індивідами, що мають певні цілі.

Аналіз останніх джерел і публікацій засвідчує, що теоретичні і методологічні проблеми громадянського суспільства доволі широко охоплені в науковій літературі, однак єдиного підходу до них ще не вироблено. Це можна пояснити складністю і багатоаспектністю поняття «громадянське суспільство». Нині існує безліч авторських підходів до тлумачення сутності громадянського суспільства, його структури та функцій, рівнів та видів. Залежно від мети дослідження кожен автор розкриває сутність і зміст цього явища по-своєму.

Метою статті є спроба висвітлити найзагальніші питання інституціоналізації громадянського суспільства в умовах сучасних українських реалій.

У світлі такого інтелектуального завдання з'являється переконаність у тому, що за умов сучасних трансформаційних змін в Україні істотно зростають роль і значущість інституцій громадянського суспільства у контролі за діяльністю владних структур, оптимізації і демократизації політичного процесу.

Вклад основного матеріалу. Громадянське суспільство – це система незалежних від держави суспільних інституцій та відносин, які покликані забезпечити умови для самоорганізації окремих індивідів і колективів, реалізації особистих (приватних) інтересів та потреб. Громадянське суспільство

не є лише явищем, відмінним від держави, воно й тісно пов'язане з нею. Саме тому громадянське суспільство й утворює природній фундамент політичної демократії, без якого остання або неефективна, або просто неможлива [1, с. 5–17, 61–130; 2, с. 62–63, 65–66; 3, с. 135; 4, с. 33–164].

Найважливішим елементом громадянського суспільства є його автономія, що передбачає автономію різних сфер і асоціацій – економіки (тобто підприємств), профспілок, університетів, науки, преси, об'єднань представників окремих професій та інших різноманітних об'єднань. Роль держави відносно цих організацій та інститутів має зводитися до встановлення найбільш загальних рамок у вигляді закону, який би регулював правила гри, що не загрожуватимуть правам і свободам громадян.

Автономія різних сфер суспільства означає необхідну самоорганізацію у вигляді відповідних асоціацій, демократичне внутрішнє життя яких має важливе значення для громадянського суспільства. Мережі громадянських асоціацій, організацій та інтересів формують у громадян навички співробітництва, солідарності, колективізму, сприяють артикуляції та агрегації соціальних інтересів, роблять певний внесок у розвиток співробітництва у суспільстві. Асоціативна активність сприяє закріпленню у взаємовідносинах норм взаємної підтримки і створює підґрунтя для загальної довіри, що, безумовно, допомагає розв'язати дилему гармонізації співвідношень колективного та індивідуального, громадянського та політичного суспільства.

Специфіка сучасного світу така: чим складніше і різномірніше суспільство, тим більша його потреба у сильних політичних інститутах, здатних об'єднати громадян, які мають найширший спектр інтересів, в асоціативні структури, а також мобілізувати їх саме із суспільною, а не індивідуальною специфічною метою. У даному разі йдеться про елементи самоорганізації як основи процесу інституціоналізації громадянського суспільства.

У найзагальнішому вигляді під інституціоналізацією слід розуміти процес утворення, закладення і розвитку будь-яких нових державних та суспільних інституцій як усталених форм організації діяльності людини. Інституціоналізація – активний процес вироблення і закріплення соціальних норм, правил, статусів, ролей і перетворення їх на систему, що спроможна діяти заради задоволення громадянських потреб [5; 6]. Інституціоналізація є не що інше, як заміна спонтанної чи експериментальної поведінки на передбачувану поведінку, яка прораховується, моделюється і регулюється. Нині для України вельми важливе не тільки питання, яким має бути громадянське суспільство, а й що необхідно для його інституціоналізації.

Завдання інституціоналізації громадянського суспільства в Україні дуже ускладнюється тією обставиною, що тут відсутні традиції створення громадських ініціатив, громадських рухів та інших форм участі, за допомогою яких громадяни можуть висловлювати і обстоювати свої інтереси. Низька ефективність модернізаційних процесів обумовлюється неузгодженістю інтересів

різних суспільних груп, а започатковані інституційні перетворення не відповідають вимогам розвитку українства.

Ясна річ, сконцентрувати зусилля на модернізації неможливо без солідарності, узгодженості інтересів, внутрішньої лояльності. Тому процеси конструювання нового соціального порядку, що відповідає принципам інформаційного суспільства з високою ефективністю інституційної структури, необхідно розглядати у термінах сутнісних характеристик інституціональних процесів.

Соціальні інституції є похідними утвореннями від інтересів. У філософській літературі категорія «інтерес» тлумачиться як реальна причина соціальних дій, подій чи досягнень, яка стоїть за безпосередніми спонуканими – мотивами, мріями, ідеями – учасників цих дій (індивідів, соціальних груп, класів). Інтерес постає як єдність об'єктивного і суб'єктивного: за змістом він об'єктивний, а за формою – суб'єктивний [7, с. 213–214]. Усвідомлені потреби, їх розуміння і ставлення до них та умов їх задоволення, свідоме визначення напрямку діяльності, прагнення певної мети – суб'єктивна сторона. Коротко кажучи, інтерес – це усвідомлена потреба. Саме у цьому контексті доцільно шукати розв'язання проблеми щодо визначення і узгодження інтересів суб'єктів соціально-політичного поступу українців у соціальному механізмі інституціоналізації, який відображає діалектичний зв'язок соціально-політичних інтересів, соціальної політики та соціальних інституцій.

Зрештою, ми маємо говорити про необхідність результативності механізму інституціоналізації у напрямі створення інституційного середовища, яке б спонукало суб'єктів соціально-політичного процесу зважати на громадські інтереси і потреби, виявляти соціальну відповідальність за інтереси суспільства загалом. Адже саме ефективний механізм інституціоналізації соціально-політичних процесів, реалізований суб'єктами соціально-політичної дії через стандарти нормативної культури, забезпечує оптимальний порядок у соціальних системах.

Інституції, в нашому розумінні, – це способи, норми та правила, за якими суб'єкти взаємодіють один з одним, узгоджують різноспрямовані інтереси, здійснюють спільну діяльність. Суб'єкти такої взаємодії стають інституційними суб'єктами, тобто носіями певних норм і правил як результату узгодження та взаємодії індивідів у межах даної інституції. Сутнісною характеристикою будь-якої інституції виступає її функціональність. Справді, процеси інституціоналізації (становлення, структурування) громадянського суспільства здебільшого залежать від якості функціонуючих у ньому демократичних сил і структур.

Громадянське суспільство формується із потреб індивідів шляхом об'єднання та організації захисту своїх інтересів від експансії держави, ринкової економіки, мафіозних структур, тіньової економіки, церкви та інших складових соціальної системи. Тому громадянське суспільство в ідеалі слід бачити як певний і необхідний тип комунікаційного процесу між державою

і громадянином. Ідеальна модель взаємовідносин держави і громадянського суспільства полягає в тому, що державна влада має бути обмежена настільки, аби громадянське суспільство могло самостійно втілювати свої принципи та діяльність з реалізації приватних (особистих) інтересів громадян (звичайно, якщо така діяльність не межує із беззаконням). Це означає, що правова сфера охороняє необхідну свободу громадян від втручання держави, а держава, навзаєм, не порушує встановлені нею правові норми. Влада держави повинна бути достатньо ефективною і компетентною, щоб гарантувати організаціям і громадянам їхні права і свободи, а також участь у реалізації своїх інтересів у приватній сфері.

У свою чергу, демократичний потенціал громадянського суспільства забезпечує можливість його впливу на державу. Американські дослідники Джин Л. Коен та Ендрю Арато вважають, що громадянське суспільство є місцерозташуванням водночас приватної та суспільної сфер, де індивіди збираються, розмовляють, об'єднуються і розмірковують разом з питань, що становлять загальний інтерес, і діють узгоджено, аби впливати на політичне суспільство і опосередковано – на процес вироблення політичних рішень. Інституції та структури громадянського суспільства здатні справляти вплив передусім на правотворчу діяльність держави, критикуючи проекти законів, вносячи до них доповнення та зміни або пропонуючи нові. Правовиконавча складова також є полем для діяльності громадянського суспільства [1].

Громадянське суспільство – це простір, якому артикулюється все багатоманіття інтересів. Вони варіабельні (протилежні, дотичні, подібні та ін.), але неодмінно впливають на владу, змушуючи її дослухатися голосу спільноти, зважати на інтереси різних прошарків, шукати шляхи та способи їх задоволення.

Громадянське суспільство може виступати суб'єктом політичної влади, якщо має можливість долучитися до формулювання держави та вибору правлячої еліти, впливати на ухвалення державних рішень, нав'язувати певні політичні цінності і орієнтації. Воно є також основним бар'єром для авторитарних зазіхань влади і встановлює межі свавілля правлячого класу, поза якими неминуче виникає конфлікт із суспільством. Це абсолютно реальний елемент сучасних спільнот, складова частина суспільного механізму, яка обмежує всевладність держави. Завдяки цьому держава стає підконтрольною суспільству і виконує його волю. Отже, вплив громадянського суспільства на політичну систему, державну політику і право – це найважливіший вимір демократії та сили громадянського суспільства. Отже, високий ступінь громадсько-політичної активності населення стає одним з промовистих показників інституціоналізації громадянського суспільства. Тут наголос треба зробити на елементах самоорганізації як основи процесу інституціоналізації громадянського суспільства.

У філософській науці «самоорганізація» визначена як процес, під час якого створюється, розбудовується та вдосконалюється організація системи.

Відмітна особливість цих процесів – цілеспрямований, але водночас і природний, спонтанний характер [7, с. 591; 8, с. 131–138]. Громадянське суспільство – це сфера самоорганізації, на відміну від держави, де існують вертикальні відносини у сфері управління суспільством. В основі його генези лежить енергія саморозвитку і самоорганізації соціуму. Саме сфера самоорганізації дає потенційну можливість розвитку будь-якої системи управління і самоуправління, породжує нові, досі не існуючі форми. За приклад візьмемо проблеми становлення місцевого самоврядування як найважливішого елемента самоорганізації громадянського суспільства. Якщо самоврядування існує й відділене від держави, тоді це елемент громадянського суспільства. Усі передумови – у власних темпах і характері розвитку самого громадянського суспільства, що зумовлено його природою, а не зовнішніми чинниками. Тому потенціал самоорганізації є колосальним потенціалом громадянського суспільства.

Звідси випливає, що головним імперативом подолання суперечностей в українському соціумі є соціальна самоорганізація громадянського суспільства на особистісному рівні, самоорганізація інституційного рівня громадянського суспільства, а також самоорганізація на рівні місцевого самоврядування.

Громадянське суспільство саморегулюється, оскільки воно само формує для себе керівну систему, задає параметри й межі державного втручання, визначає функції держави. Саморегуляцію слід розуміти як систему, що сама спроможна закріплювати в собі всі корисні для неї елементи та зв'язки і відкидати всі шкідливі. Основними механізмами саморегулювання громадянським суспільством виступають вільний цивілізований ринок (економічний механізм), політична свобода і вільний доступ до незалежного правосуддя (юридичний механізм).

В основі саморегуляції громадянського суспільства лежить активність вільних, рівноправних, дійових індивідів та груп людей, які об'єднують свої зусилля для розв'язання певних проблем. Власне кажучи, активна, творча ініціативна особистість, що готова обстоювати як свої індивідуальні, так і групові інтереси, і є основним елементом інституціоналізованого громадянського суспільства. Політична інституціоналізація громадянського суспільства відбувається тоді, коли суспільство само організовується за допомогою таких інституцій, як політичні партії, масові рухи, ветеранські, молодіжні, жіночі, релігійні організації, професійні та творчі спілки, добровільні об'єднання громадян, які створюються на засадах спільності їхніх інтересів, із дотриманням принципів політичного та ідеологічного плюралізму і багатопартійності.

Ідея широкої громадської участі – основоположна у концепції демократії. Вона означає насамперед долучення керованих мас до керування суспільними справами, а подекуди й державними. Отже, формування на базі демократичного громадянського суспільства сучасної моделі політичного управління слід розглядати як необхідний і очікуваний результат розвитку політичної активності громадян на всіх рівнях суспільства. Зрештою, має

йтися не стільки про самий факт громадянської участі, бо його підтримують усі, а про реальні політичні і правові механізми участі громадян у керуванні суспільними справами.

Мабуть, інакше й бути не може, бо реалізувати цю ідею на практиці дуже непросто. У демократичному суспільстві визначається конституційне право кожного громадянина на рівну політичну свободу в ставленні до політичних процесів. Однак сутність проблеми полягає в тому, що управління (і політичне управління теж) – це передусім професійна діяльність, яка вимагає спеціальних знань, досвіду, вмінь та навичок. З огляду на це треба говорити не стільки про управління суспільством взагалі (то функція уряду), скільки про долучення громадян до обговорення і вироблення політичних, соціально-економічних і культурних програм чи проєктів, вплив громадянського суспільства на ухвалення рішень та ефективний контроль за їх виконанням, створення дійового механізму самоврядування на регіональному і місцевому (муніципальному) рівнях. Розгляд громадської участі у термінах перерозподілу політичної влади і закріплення такого перерозподілу в політико-правових механізмах є, по суті, проблемою децентралізації існуючої політичної влади.

У сучасному дискурсі української політичної науки проблема децентралізації влади і управління майже повністю відсутня. Відтак, не існує конкуренції концепцій, в яких мають бути закладені цілі, стратегії, технології та принципи загальнонаціонального, регіонального і місцевого рівнів розвитку. Демократична держава не може бути не децентралізованою. Україна – саме така держава, територіальний устрій якої повинен базуватися, як це визначено в Конституції України (ст. 132), на принципах цілісності державної території, єдності централізації та децентралізації у здійсненні державної влади.

У теорії та практиці державного будівництва вирізняють дві основні форми децентралізації: демократичну – коли йдеться про розвиток місцевого самоврядування, і адміністративну – коли йдеться про деконцентрування владних повноважень виконавчої влади шляхом організації так званої урядової вертикалі. В Україні, як відомо, обидві ці форми присутні і закріплені в Конституції. Однак завдання полягає у тому, щоб вони набули розвитку і вдосконалення. Від успішності вирішення цього завдання залежать якість життя населення того чи іншого муніципального утворення, якість життя громадянського суспільства загалом.

Світова практика засвідчила, що реформи, пов'язані з оптимальною децентралізацією публічної влади і демократизацією суспільства, неодмінно вимагають всебічного урахування таких чинників, як особливості соціально-класової структури суспільства, стан громадянського суспільства, рівень економічного розвитку країни, надбання політичної культури і легітимність влади. Це дозволяє уникнути в процесі демократизації суспільства і децентралізації влади появи так званих «фасадних», тобто формальних, демократій, підвищити рівень політичної безпеки країни, соціуму і людини.

Зараз політична безпека українського соціуму і держави стала залежати від якості влади (управління), її ефективності і рівня довіри у суспільстві. Отже, нова філософія влади і управління полягає у створенні анатомії дієздатної, соціально відповідальної держави, виробленні чинників, які б забезпечили саморозвиток суспільства. Саме в такому контексті мають бути чітко прописані справедливий розподіл повноважень між центральною та місцевою гілками влади і створення життєздатної системи демократичного самоврядування.

Сьогодні очевидним є той факт, що політика владних структур не сприяє зміцненню стабільності і єдності нашої державності. Зростають напруженість у суспільстві, роз'єднаність регіонів, місцевих співтовариств, знижується їх економічна ефективність, поглиблюється диференціація територіального розвитку, погіршуються показники рівня і якості життя населення. У той же час порівняння економічної ефективності централізованих і децентралізованих держав свідчить про економічні досягнення у тих країнах, в яких значний обсяг державних завдань вирішується на місцевому рівні. Інакше кажучи, здійснення певних функцій на національному або навіть регіональному рівні часто пов'язане з великими витратами, тоді як їх здійснення на місцевому рівні може бути менш коштовним.

Децентралізація не є панацеєю, її можливості обмежені труднощами становлення багатьох держав, що розвиваються, специфікою культурного, історичного, економічного, правового та фінансового розвитку, особливостями менталітету народу, балансу політичних сил і функцій різних рівнів влади.

До цих проблем ніхто ніколи не підходив науково. Такі важливі для розвитку громадянського суспільства і держави питання, як організація державної влади в центрі і на місцях, територіальний устрій України, місцеве самоврядування, адміністративне районування, вирішувалися переважно з суто суб'єктивних позицій, під впливом політичних і ідеологічних чинників, що виключали науковий, тобто об'єктивний, підхід.

Ідея децентралізації (перерозподілу) політичної влади не випадково зустрічає очевидний або прихований, однак доволі значний спротив з боку самої влади. Інша проблема, що істотно полегшує завдання утримання політичної влади у посттоталітарних країнах, – це проблема апатії та скепсису, браку знань і досвіду громадян, які асоційовані в громадські організації чи об'єднання для участі в управлінні суспільно-політичними справами і ухвалення політичних рішень.

Іншими словами, сутність проблеми полягає в розвитку громадської участі. Адже з нею безпосередньо пов'язане завдання щодо подолання тих труднощів, яких зазнає система представницької влади, а саме: недостатнього ступеня свободи і політичного самоуправління у процесі розбудови демократичного, громадянського суспільства. Наразі в українському суспільстві окреслилися такі форми участі, в яких реалізуються насамперед життєві інтереси людей.

Громадські організації, асоціації та рухи створюються задля розв'язання суспільних проблем. Такі рухи виникають завдяки неформальній колективній ініціативі та неформальним зв'язкам. Проте, здобувши необхідний досвід діяльності і визначивши свою організаційну структуру, вони набувають формального характеру, що створює передумови для подальшого розвитку громадянського суспільства. При цьому слід наголосити на тому, що співвідношення особистого (приватного) і суспільного у громадянському суспільстві має бути оптимально зрівноваженим.

Актуальною для становлення громадянського суспільства залишається проблема взаємодії його елементів – громадських об'єднань і державних органів та інститутів влади. Зміст цих відносин розкриває поняття «соціальне партнерство», яке здійснюється на конструктивній законодавчій базі, що регулює діяльність елементів громадянського суспільства і затверджує «правила гри» в інтересах інституціоналізації.

Згадаємо тут два цілком реальні шляхи формування громадянського суспільства: «згори вниз» – від влади, де вирішальну роль відіграє держава, і «знизу вгору» – коли сама спільнота бере участь у процесі інституціоналізації елементів громадянського суспільства. Але кожна з процедур має свої особливості і переваги, які можуть виходити за межі цивілізованих відносин.

Висновки. Громадянське суспільство – це закономірний етап, вища форма самореалізації індивідів. Відносини, що характеризують громадянське суспільство у процесі його інституціоналізації, починають нести в собі певні вимоги, нормативні моделі поведінки громадян, посадових осіб, державних органів та загалом держави згідно з ідеалами демократії, справедливості і свободи. Дотримання цих ідеалів з боку держави є запорукою того, що закон у такому суспільстві набуває правового характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джин Л. Коэн. Гражданское общество и политическая теория / Коэн Джин Л., Арато Ендрю ; пер. с англ., общ. ред. И. И. Мюрберг. – М. : Весь мир, 2003. – 784 с.
2. Зидентоп Ларри Демократия в Европе / Зидентоп Ларри ; пер.англ., под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2001. – 360 с.
3. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор : учеб. пособие / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон ; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной ; под. ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537с.
4. Жиро Т. Политология / Т. Жиро ; пер. с польск. – Х. : Гуманит. Центр, 2006. – 428 с.
5. Ru. Wikipedia.org/wiki Институционализация.
6. Uk. Wikipedia.org/wiki Институционалізація.
7. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, Е. Г. Панов – М., 1983. – 840 с.
8. Аршиков В. И. Гражданское общество в контексте синергетического подхода / В. И. Аршиков, Н. Г. Савичева // Общественные науки и современность, 1999, – № 3, – с. 131–138.

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ КАК ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Зимогляд В. Я.

Исследованы проблемы институционализации гражданского общества в условиях трансформационных процессов в Украине.

Ключевые слова: гражданское общество, институционализация, самоорганизация.

INSTITUTIONALIZATION CIVIL SOCIETY IN UKRAINE AS A POLITICAL PROBLEM

Zimoglad V. Ya.

The problems of institutionalization of civil society are investigational in the conditions of transformation processes in Ukraine.

Keywords: civil society, institutionalization self-organization.

УДК 323. 2.(477)

С. О. Топалова, кандидат політичних наук, доцент

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА ЯК ГОЛОВНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Досліджено проблеми сучасної вищої освіти та її гуманітарної складової. На основі розуміння сутності активістської політичної культури і передумов її формування, а також стану політичної свідомості і культури студентської молоді викладено міркування автора щодо формування її громадянських якостей засобами гуманітарної освіти.

Ключові слова: гуманітарна освіта, стратегія розвитку, політична свідомість, громадянські якості.

Актуальність проблеми. Визначальною рисою процесу трансформації системи освіти є його синхронність із більш масштабним процесом суспільної трансформації з її характерними ознаками: відсутністю визначеної моделі реформованої системи, а відповідно і чіткої стратегії її реалізації; хаотичністю та зовнішньою імітативністю реформ, невизначеністю перспектив та непередбачуваністю їх наслідків; невідповідністю між декларованими гран-